

VELIKA REKA TE E NA SEVER

(Uz roman *Sezona seobe na sever* Tajiba Saliha)

Reka, bez koje ne bi bilo ni po etka ni kraja, te e ka severu, ne osvr u i se ni na šta. Ispre i li joj se planina, udari na istok; naleti li na uvalu, okrene na zapad. Ali, pre ili kasnije, ustaljuje se na svome neopozivom putu prema moru, ka severu.

(Tajib Salih: *Seoba sezone na sever*)

Sredinom pedesetih godina, kada se doga a primarna radnja romana *Sezona seobe na sever* koji e krajem šezdesetih proslaviti Sudanca El Tajiba Saliha (1929)¹, Sudan tek sti e nezavisnost, Irak i Libija još su monarhije, a nekolike ine arapske zemlje, male i velike, eka e više godina na osloba anje od svojih protektora. Na dva i po miliona kvadratnih kilometara sudanske teritorije, u ijem se središtu Beli i Plavi Nil spajaju u najslavniju reku sveta što od Kartuma hrli dalje na sever, afri ke su se kulture oduvek više sukobljavale nego stapale s mediteranskom i arapskom. Pojediniosti duge istorije te ogromne zemlje dan-danas su, dobrim delom, tajna. Mada prose an žitelj „stare dame Evrope“ i ne pomišlja da se na tom podru ju ikad išta zna ajno doga alo (osim onoga što je ona tamo priredila u novije doba), injenice govore druk ije. Zna se da je ono bilo pod izvesnim uticajem Egipta od kraja etvrtog milenijuma do osmog veka pre Hrista, uglavnom zadržavaju i svoj autohtoni karakter; da se, u daljem sledu doga aja, uprkos jednoj invaziji Asiraca i potonjim ambicijama Rimljana, južno od Nubije formirala samostalna carevina koja se verovatno zvala Kuš i, u jednom asu, dosegla obale Sredozemlja, a održala se gotovo hiljadu dvesta godina; naredna dva stole a obavijena su dubokom tamom našeg neznanja; od sredine šestog veka tu su koegzistirale tri velike hriš anske države koje su se tvrdokorno opirale islamizaciji sve do praga šesnaestog veka, a kraljevina jednog naroda nejasnog porekla, ije je ime možda bilo Fundž, cvala je u oblastima oko sastavaka dva Nila slede ih trista godina, da bi tek 1821. godine pala pod egipatsko-osmansku vlast; od po etka poslednje etvrtine devetnaestog veka, s prekidom od dve decenije krvave samostalnosti u znaku islamske obnove, Sudan upoznaje blagodeti britanske imperijalne uprave. Nastupanje zapadne civilizacije prati izgradnja železnica iji vagoni najpre dovoze trupe i topove, a prve engleske škole pripremaju izabrane pojedince za hod po putu napretka, prema jedinstvenom modelu „imperije u kojoj sunce nikad ne zalazi“.

Do vremena kada e se pojaviti roman *Sezona seobe na sever* zbile su se brojne promene, naoko krupne, ali s posledicama što ili ne zadiru u suštinu stvari, ili zapodevaju dugoro ne procese s nejasnim ishodom. Po povla enju kolonijalnih sila, državne granice, politiki sistemi i imena mnogih zemalja Afrike prekrajani su više puta, ali narodi i dalje žive u bedi i u zavisnosti od bivših gospodara; nekoliko jalovih arapskih ujedinjavanja i oštri sukobi interesa pojedinih zemalja uverili su ve inu od etvrt milijarde ljudi koji na kraju dvadesetog veka govore razli itim arapskim dijalektima u dvadeset dve države izme u Irana i Atlantika da je ideja arapskog jedinstva samo pusti san²; izbi-

¹ Naj eš e navo en podatak; u nekim izvorima navodi se 1928, pa i 1927. godina.

² Ali se u ime te ideje, i za ljubav dogme koja kaže da je visokoretori ni jezik objave islama (budu i sama Božanska Re) jedini pravi arapski jezik iako njime, za razliku od latinskog, niko nikada nije govorio – on nikome nije *maternji jezik*, ali se jedini u i u školama da bi se na njemu italo i pisalo i da bi se mogli pamtit i kuranski ajeti, u ime tih ideologija, dakle, ide se tako daleko da se dan-danas u celom arapskom svetu održava pre utni embargo na verno zapisivanje i publikovanje bescento vrednih narodnih pri a. Niko ne meri štetu od tog zarivanja glave u pesak pred sociolingvisti kim injenicama koje nisu manje suro-

lo je više revolucija koje su, pod stegom socijalnog i nacionalnog preporoda, uvukle Arape u više beznadežnih ratova; prodaja zemnog ulja donela je pojedinim zemljama enormne prihode koji se troše na megalomansku infrastrukturu, oružje i bogatstvo političkih vrhuški, uz zapostavljanje kulturnog života i gušenje slobode izražavanja kao u kolonijalno doba, pa i gore, i crnje. Sto ljudi u pustinjama sve manje jašu kamile i sve ređe pričaju priču o uz žar mangala – voze kamionete i svi se eri pod teretima gledaju televiziju, ali je krvna osveta i dalje svetinja; dok u Libanu, Iraku i Egiptu ima žena na položajima, koje, odevene po svojoj volji i želji, dnevno potpisuju ugovore i čekove na milionske vrednosti, u nekim drugim arapsko-islamskim zemljama žene ni dan-danji nemaju prava glasa, ne mogu izlaziti iz kuće otkrivena lica, pa čak ni prstiju na rukama, niti bez muške pratnje, a bioskopi i muzičke koncerte svečanosti su zabranjeni, iako svaka kuća ima video uređaj i satelitsku antenu, a svako preduzeće i sav gradski živalj i vezu s internetom; ima zemalja u kojima sud osuđuje preljubnike na kamenovanje do smrti, gde službeni dželati mačem odsecaju ubicama glave na trgovima i gde, pred kamerama marke „Sony” u rukama pravosudnih dokumentarista, sudski hirurzi s položenom Hipokratovom zakletvom izvaditi oko onome ko je, ponesen jaroš i u zlom kobu, izbio oko svoje bližnjem. I Sudan, koji se tako vraća šerijatu i gde decenijama tinja građanski rat između severa i juga, počinje izvoziti naftu, ali je najveći deo prestonice, u kojoj na pragu trećeg milenijuma živi šest miliona duša, i dalje bez vodovoda, kanalizacije i električne mreže.

Promene u bitu drevnih civilizacija idu sudnim putevima koji se otimaju predviđanjima i kontroli. Dva koraka napred, jedan nazad, gdešto i obrnuto. Dešava se da narodi koje je vekovno tlo još juče služilo za potkusur među belosvetskim silama zaigraju zapažene uloge u globalnim procesima, a da potom ponovo postanu *jedna slamka među vihorove*. Svet se, van svake sumnje, menja, ali svet je u biti i dalje isti kao pre, podložan sili, i moći i navika i običajima. Danas i najmanja arapska zemlja ima bar jedan moderan univerzitet, ali posjedovanje evropske diplome još uvek je na visokoj ceni. Ako to danas važi poglavito za medicinu i moderne tehniko-tehnološke discipline, do sredine šezdesetih školovanje u Evropi bilo je za većinu Arapa jedini način da steknu visoko obrazovanje, posle čega su se mahom vraćali u domovinu da bi gradili karijeru. Salih, koji je godinama vodio arapsku dramsku redakciju BBC-ja u Londonu, jasno je video obe strane takvog života i osetio potrebu da, na romaneskni način, iskaže kontroverze koje nastaju iz sudbinske sprege zemalja takozvanog trećeg sveta s bivšim kolonizatorima.³

Centralna ličnost njegovog romana je Sudanac po imenu Mustafa Said koji se, posle blistave univerzitetske karijere u Londonu dvadesetih i tridesetih godina, protkane bizarnim ljubavnim avanturama i okončan ubistvom iz strasti, sklanja od sveta u zabitelo selo na Nilu, gde započinje novi život. Njegov prethodni drski pokušaj da se prema bivšim osvajačima postavi kao osvajač, vraćajući im žalost za sramotu, u početku naoko izgledan, propao je. Obišavši celi svet i odrekavši se naučnih ambicija i slave, on se pri-

ve: regionalni dijalekti međusobno se razlikuju koliko i slovenski jezici međusobno, dok se od zajedničkog književnog idioma svi vidno razlikuju, gdešto i koliko novi romanski jezici od latinskog.

³ Uvreženo je mišljenje da je Salih u ovaj roman ugradio mnogo autobiografskog, što je on osporavao u brojnim intervjuima. Nepobitno je da je u tekst utkao svoja lična gledanja, ali mnogi detalji iz njegovog života i danas su nepoznati. Zna se da je u Kartumu studirao biologiju, ali mu je to posle dve godine dodijalo i, mada su ga profesori nagovarali da se posveti studijama književnosti, on napušta univerzitet i jedno vreme radi kao učitelj, a onda iznenada dobija posao u londonskoj redakciji BBC-ja. Nije jasno ni šta je Salih studirao u Londonu – ako je uopšte nešto studirao – mada ima znakova da su to bili međunarodni odnosi. Karijera mu je, svakako, vanserijska: po napuštanju BBC-ja, on je pomoćnik ministra za kulturu i informacije Katara, zatim radi u Parizu i opet u Kataru kao ekspert UNESKO-a i, mada u opoziciji prema vojnom režimu, posećuje zavijače. Poslednjih godina živi u Londonu.

klanja tradicionalnom životu ruralne Afrike i je glavno svojstvo je postojanost. Nastoji da na e svoje korene i s divljenjem posmatra omudrale seoske starce me u kojima se izdvaja mitski lik pobožnog i neuništivog Hadži-Ahmeda, iji život kao da predstavlja rešenje metafizi kog problema oveka. Ipak, Mustafa Said je zauvek opsednut intelektualisti kom egzoti noš u Zapada i, mada rešen da seljanima ne otkriva svoju prošlost, on je zauvek podeljena li nost, poput drveta iz njegovog vo njaka koje na jednoj grani ra a limun, a na drugoj pomorandže. U novom domu, rade i zemlju „na korak od ekvatora“, gradi sebi zasebnu sobu s kaminom i viktorijanskim enterijerom, gde smešta bogatu biblioteku bez ijedne arapske knjige – tajnu riznicu i svetište u koje niko osim njega nema pristupa i ovde se ve nazire da je Saidov plan da u sebi poništi uticaje drugog sveta i raskine sve veze sa sopstvenom prošloš u suštinski nemogu i da e biti osuje en.

Tajanstva Orijenta i Juga, koja pobu uju radoznalost i plene pažnju severnog oveka (gledano iz Sudana ono što mi zovemo Zapadom jeste Sever) nisu ni manja ni ve a od misterija i ari Severa s aspekta žitelja Istoka i Juga. Posredi su dva stila života (uzmimo to *dva* kao dato, jer ovde nema mesta za analiziranje drugih relacija) koja je teško uskladiti – razlike kao da zadiru do ontološkog nivoa. Salih ne nudi gotov odgovor do koje dubine one sežu. Za njega, me utim, nije sporno ni da je koegzistencija te dve kulture jedini pravi put, niti da e biti mogu a. Problem je konkretnije naravi: kako uskladiti tako razli ite stilove života u ovom vremenu, jer sadašnjost traži svoje i ne ume da eka da se oni dubinski smešaju i sjedine. Šanse za život su jedino tamo gde se njihov spoj ne pretvara u sukob, a gde god se pojavi raskol, vreba smrt. Sve smrti u ovom romanu rezultat su takvog raskola.

Na pitanje kakvi su Evropljani, pripoveda , *glavni lik u senci* i tako e engleski ak, koji govori u prvom licu i ije ime ne saznajemo, kaže seljanima „Oni su isti kao mi i ve inom su dobri ljudi“. U ovim jednostavnim re ima humanizam se nedvosmisleno prepoznaje kao univerzalna kategorija. Razlike me u ljudima nema, postoje samo raskoraci u civilizacijskim procesima i fazama. Ali, precizno racionalisti ko ustrojstvo otu enih normi i zakona Severa (koji se – da grdna cinizma! – prvo zanimaju za *slu aj*, a tek potom za oveka, brinu da zaštite pravni sistem, a ne pravdu i pravo, dopuštaju jednakost muškarca i žene ali ne i jednakost ljudi) odnosi se antagonisti ki prema arapskim i afri kim normama i gledanjima na stvari, ak i kada im se ciljevi podudaraju. Sever želi da veruje u svoje poslanje da civilizuje divljake u džunglama. Jedan crnac može postati profesor londonskog univerziteta, ali Engleska ne želi da veruje da on može biti objekat o ajni ke ljubavi i razlog samoubistva belopute žene. Jug spremno zamenjuje jedrenjake parobrodima, gradi škole i zdravstvene stanice po selima, ali se sablažnjava i nad pomišlju da žena sama odlu uje o svojoj sudbini.

Putevi uskla ivanja su mu ni, daleki i neizvesni. Samo jedno je sigurno: Jug bez Severa više ne može. „Evropa se nametnula, želeli mi to ili ne, i postala integralni deo naše psihi ke strukture“ piše tuniski kriti ar Teufik Bekar 1979. godine tuma e i Salihov roman.

No, najlakše je oti i na Sever i kupiti znanje – tek potom se pokazuje da ono, samo po sebi, nije dovoljno. Kao da tuma i Sokratovo u enje, pisac je sklon da osudi pu ko znanje o stvarima ako se to znanje ne prožima sa samoupoznavanjem. Ono nas, šta više, lako može i odvu i od samoupoznavanja. Nadobudni intelekt želi da promeni svet preko no i, ali mu to ne e uspeti. Svet se menja mnogo sporije od svesti pojedinca koji živi na razme u kultura. U dijalogu s pripoveda em u romanu pragmatini Mahdžub to ovako opisuje: „Svet se nije promenio koliko ti misliš. Neke stvari se jesu promenile: pumpe za vodu mesto dolapa, gvozdeni plugovi mesto drvenog rala... po eli smo da damo i k eri u školu; radio aparati, automobili; nau ili smo se da pijemo viski i pivo mesto mastike i šire od prosa. Ali sve je i dalje isto kao pre.“

Celi život glavnog junaka, pa i njegova nerazjašnjena smrt, snažno podržavaju ovu misao. Nema snažnijeg primera od pri e o prisilnoj udaji udovice Mustafe Saida, Husne bint Mahmud. Sve što je Mustafa Said dotakao u selu oplodilo se u duhu modernosti, pa je i njegova žena stekla svest o svojoj li nosti i svojim pravima („postala neka-ko kao gra anka“). U dubokoj provinciji muslimanskog sveta žena ne može živeti sama, bez muškog staratelja, razvod i mnogoženstvo uobi ajene su pojave i Husnino odbijanje da se povinuje o evoj zapovesti i uda se za bogatog seoskog starca potpuno je neshvatljivo svima u njenoj okolini. Njenu potonju pobunu s tragi nim ishodom (iju neminovnost italac sluti iz majstorski ugo ene epizode s vojnom patrolom u prethodnom poglavlju) selo doživljava kao najcrnje sramo enje i znak da je došlo „poslednje vreme“, posle ega se i ve ni Hadži-Ahmed sprema da umre. Narator, sin tog sela na Nilu, nije više u stanju da prihvati ovakav stav sredine. U asu o ajanja on doživljava pomra enje sve- sti, ustremkuje se na najboljeg druga i pokušava da ga udavi, kao da time želi da uguši suludost tradicije. Kao prosve en i porodi an ovek, on odbija misao da se oženi i dru- gom ženom, ali posle jezive Husnine smrti uvi a da je izgubio svoju jedinu pravu ljubav u životu i kaje se što nije postupio u skladu s drevnim obi ajem koji je, po svoj prilici, jedini nudio spas.

Uza svu nužnost i poželjnost priklanjanja mo noj znanstvenosti Severa, nužno je, dakle, o uvati sopstveni kulturni identitet i živeti strpljivo, a menjati pažljivo. Teško bi bilo prenatglasiti prijem ivost intelektualca iz arapsko-islamske sredine za ovaj Sali- hov stav, jer je ta sredina trajno izložena kvaziprosvetiteljskim nastojanjima despotske vlasti, najpre kolonijalne a zatim i doma e, da u što kra em roku obavi totalni „socijalni inženjering“ i upiše neidentifikovano masovno bi e zvano *narod* u spisak „modernih nacija“.

Štaviše, doma i političari, uglavnom školovani u zemljama bivših gospodara, umesto da ste ena znanja investiraju u napredak otadžbine, ve ma nastavljaju naopaku rabotu koju su zapo eli kolonijalisti; presa eni zapadni sistem parlamentarne demokra- tije (s partijama iji nazivi neizbežno sadrže re i kao „otadžbina“, „obnova“, „demokra- tija“ i „socijalizam“) novi lideri svode na formalni mehanizam za o uvanje vlasti, pod- strekavaju populizam i flertuju s verskim fanatizmom, a ume e ste eno životom na obe strane sveta usmeravaju isklju ivo ka li noj koristi, upropaš uju i zavi aj brže i delo- tvornije nego što su tu inci ikada inili. Mogu e je da bi izazovima tih puteva, koje je dvadeseti vek razgranao po raznim stranama planete, podlegao i Mustafa Said, da se od- mah vratio u domovinu.

U po etku je Mustafa Said žudeo samo za znanjima, za prožimanjem kultura („a ja sam jug koji ezne za severom i za studenima“), udaljavaju i se od svojih korena k severu da se pokloni veri u pragmatski duh industrijskog društva. Bilo je to vreme zavr- šetka Prvog svetskog rata („Video sam vojnike kako se vra aju obuzeti užasom od ro- vovskog rata, od vašiju i epidemija; video sam kako se zasejava seme predstoje eg rata u Versajski ugovor“), vreme kolonijalnog zaposedanja Bliskog istoka, tehnološkog i ekonomskog napretka, i gra anskog hedonizma, koje je potrajalo do velike krize krajem dvadesetih. Bolesna strast, ro ena iz šokantnog sudara sa Severom, vodi Saida svojim putem, on se podaje evropskom na inu mišljenja i življenja i ne ume da se zaustavi sve dok ne doživi potpuni pad, posle ega biva osu en i odba en.

Uprkos uspesima na svim intelektualnim poljima, Mustafa Said je svoj život smatrao lažju. „Evropska bolest“ odvukla ga je od težnji ka idealu porodi nog života i odvela ga u odavanje bludu i demagogiji. Umesto da osvoji najviše vrhove nauke, on podleže iskušenju resantimana i luta ideološkim stranputicama jednog pravca u politi - koj ekonomiji koji je svojevremeno zarazio mnoge evropske zemlje i celi tre i svet („Nema na kugli zemaljskoj ni ega goreg od ekonomista levi ara“). Njegov zaklju ak je

da nikakva pamet i znanje, ako su lišeni ose anja istinske ljubavi, ne mogu ovek u otkriti smisao i doneti spas, baš kao ni zatucanost. Naprotiv, spas vredi tražiti u otkrivanju one drevne mudrosti ija se tajna, suprotno o ekivanju, retko otkriva pripadnicima visokoobrazovane elite, ve je poznaju uglavnom jednostavni ljudi i tradicionalne sredine, neoptere ene preteranom urbanom promenljivoš u.

Arapima, i muslimanima uopšte, ije Sveto pismo nije samo *summa theologiae*, ve i sumarijum svih životnih pravila i društvenih zakona, usled ega im raskidanje s tradicijom iznimno teško pada (jer preti da raskine vitalne spona njihovog društvenog bi a i poništi ukorenjenu svest o sopstvenom osobenom identitetu), ova misao iz *Sezone seobe na sever* lepi se za samo srce.

Analiziraju i problem odnosa Severa i Juga, pisac kaže: „Beli ovek e – samo zato što je vladao nama tokom jednog deli a naše istorije – još zadugo nastaviti da prema nama ose a prezir koji ose a jak prema slabome.“

Svestan osnovanosti ovog zapažanja, jedan Englez u romanu o ita e lekciju arapskim prijateljima na zabavi ovim re ima: „Ista preforsirana emocionalna energija uzima smer bilo ka ekstremnoj desnici, bilo ka ekstremnoj levici. Evo vi, sad, priklanjate se jednoj novoj vrsti praznoverja: mit industrijalizacije, pa mit nacionalizacije, mit o arapskom jedinstvu, mit o afri kom jedinstvu. *Vi ste kao deca kad veruju da je pod zemljom skriveno blago koje ete nekim udom prona i, rešiti sve svoje probleme i izgraditi rajski vrt.* Iluzije! Snovi na javi. Pomo u injenica, brojeva i statistike mogli biste prihvatiti svoju stvarnost, saživeti se s njome i pokušati da promenite što god u granicama svojih mo i. Sve to dokazuje da niste u stanju da živite bez nas. Žalili ste se na kolonijalizam, a kad smo mi otišli, stvorili ste legendu o skrivenom neokolonijalizmu. Ispada da je naše prisustvo, bilo u vidljivom bilo u skrivenom obliku, vama neophodno kao voda i kao vazduh.“

Ovaj kompleks Arapa, kao i drugih naroda u bivšim kolonijama, živa je rana i danas. Svi su se, pre ili kasnije, okrenuli „politici dekolonizacije“, s insistiranjem na nacionalnim vrednostima, po ev od jezika i obi aja. Po pravilu, to je, uz manje uspehe, vodilo u privredni kaos i ki , uz nagli porast ekstremnog nacionalizma i pojavu svojevrstnog „antirasisti kog rasizma“. Ali, nužnost poho enja Severa važi i dalje, poput kakvog verskog rituala.

Uzimaju i ovo poslednje kao šlagvort, osvrnu u se na jedan podatak koji to dvostruko zavre uje. Ruski prevod ovoga romana objavljen je pod naslovom *Sezona hodoaš a na Sever* (A - , Mo 1977,). Ovim smelim potezom prevodilac je pokušao da pogodi suštinu Salihove vizije.⁴ Jug odlazi na Sever po znanje kao na hodo aš e, da bi se, goto-

⁴ U eseju „Tajib Salih i njegov roman *Sezona seobe na sever*“ (A - ayyib li wa riw yatuhu Mawsim al-hi ra il aš-šim l) objavljenom na superiornom, zapravo, preko svake mere kitnjastom arapskom jeziku u asopisu *Književna pitanja* koji izlazi kvartalno u Ujedinjenim Arapskim Emiratima (*Šu' n adabiyya*, br. 11/1990, 74–80), Šagalj isti e da je za arapsko *hi ra*, što zna i *seoba* ali u istorijskom smislu oznava spasonosnu bežaniju Muhameda i prvih muslimana iz Meke na sever u Medinu, odabrao re o „zato što ova oznava *beg, zapu ivanje i hodo aš e*“, kao i da je re *sever* pisao velikim po etnim slovom „kao da je vlastito ime kakve zemlje ili kontinenta“ (što italac ruskog izdanja ne vidi, jer je, verovatno omaškom tehni kog urednika, naslov na korici odštampan verzalom). Svoj prevod u celini Šagalj opisuje kao uskla en s formom modernih ruskih tekstova i zahtevima recepcije ruskog itaoca „tako da uspešno odslikava bitno stvarala ki karakter umetni kog prevo enja“ – tašta tvrdnja koja meni izgleda neosnovana, pošto je celi roman krajnje komotno prepri an, kao po se anju: prevod prati original samo u re anju doga aja, a ne zazire ni od višekratnog brkanja imena likova. Nasuprot tome, engleskom prevodu (Denys Johnson-Davies), ne manjka ni trunka prirodnosti i te nosti, a ipak je u svemu, uklju uju i i bitna obeležja autorovog jezi kog izraza i stila, verna slika originalnog arapskog teksta, po ev od naslova – *Season of Migration to the North*.

vo ritualno, napajao tamošnjim duhom. Ta „sezona“ i dalje traje i traje e još dugo, sve dok se duh Juga i „severna duhovnost“ ne stope u jedno bi e – ako tako šta uopšte bude mogu e. Ali Mustafa Said, ovek britka uma a neoplemenjena srca, vrativši se sa hodo- aš a, shvata da više ne može voditi život ni tradicionalne arapsko-islamske sredine, a još manje život koji se vodi na Severu. U asu kad se Englezi povla e iz Sudana, on je svugde stranac, za njega više nema nade, pa se odaziva samrtnom zovu jedine žene koju je voleo, koju je obožavao i ubio jer je bila sinonim severnog sveta „gde ribe umiru od hladno e“. Napokon e i on nestati u Nilu, toj reci istorije.

Na Severu, Mustafi Saidu širom su se otvorila vrata seksualne slobode. *Kao Arapin i musliman, iz ijeg bi a, dakle, progovaraju vekovi lišavanja*⁵, on ju je jedva do ekao – da bi je zloupotrebio; nije je umeo ceniti, jer je u sebi nosio arhetip odnosa koji su na njegovom vrelom Jugu regulisani na sasvim drugi na in. Taj na in, pun ne-slobode za oba pola a za ženu napose, ipak, odvajkada sankcioniše, uz poligamiju, i pravo neodre enog segmenta ženske populacije da okusi život s više zakonitih seksualnih partnera. Jer mada je sloboda raskida bra nog ugovora u islamu nejednako raspodeljena me u polovima, ona nikome nije sasvim uskra ena. Suprotno široko rasprostranjenoj evropocentristi koj predrasudi, dakle, hriš anski zakon je u tom specifi nom domenu rigidniji. Ima u ovom romanu mesta koja indiciraju da bi njegov autor, nepristrasno misle i na dobrobit i žena, a ne samo pripadnika svoga pola, rado osokolio sve one koji se ne e sablazniti nad sklonoš u pohotljivog Vad el Reisa ka estom menjanju žena. Ako je to itanje ta no, onda Salih verovatno ima na umu utešnu istinu da, s obzirom na realnost života u arapsko-islamskom svetu, nijednoj od tih žena nije se posle razvoda moglo desiti da ostane samohrana i bezdomna.

Salih se ovim romanom iskazao ne samo kao talentovan, ve i kao hrabar pisac. Mnogi smatraju da je on u *Sezoni seobe na sever* objedinio realizam i simbolizam, istoriju i legendu, ime je posebno op arao svoju arapsku sabra u po peru. Dok su oni, ispunjeni sumnjama, još uvek nespretno tragali za magi nom formulom tog spoja, on je, lake ruke, pokazao ne samo da je to mogu e, ve i kako se radi. Zarad autenti nosti iskaza nije se libio od mestimi nog uplitanja kolokvijalnog jezika kao najautenti nijeg elementa folklorne baštine na koju se oslonio ve prvom re enicom, u kojoj se pripoveda , baš kao u narodnim pri ama, direktno obra a slušaocima. Time, kao i celom gra evinom ovog romana, on je odlu no odbacio optere enje Arapa kompleksom nacionalne tradicije koji ih, na jednoj strani, vodi u potajni prezir prema sopstvenoj kulturi, a na drugoj u njeno nerealno veli anje i opasno ovekove avanje. U nekoliko kratkih, objektivnih poteza ki icom stvorio je akvarel s predstavom krize političkog života u bivšim kolonijama. Ne obaziru i se na tabue u motivima, dao je pun razmah temama mahnite ljubavi i polne strasti, na šta se ve ina pisaca arapskog jezika ne odvažuje ni dan-danas. U opisu poprišta ljubavnih podviga svoga heroja stvorio je gotovo pornografski ugo aj koji e paliti maštu italaca, na elu s muškim delom itala ke populacije u isto nja - kim društvima. („Male elektri ne svetiljke, crvene, plave, ljubi aste, postavljene pod odre enim uglovima. Soba odiše mirisom zapaljene sandalovine, na zidovima velika ogledala, tako da, kad obležavam neku ženu, izgleda kao da obležavam itav harem istovremeno“).

U detaljnom opisu ubistva Džin Moris, pak, izdigao se iznad psihi ke izopa enosti aktera i vinuo u više duhovne sfere. („Pritiskao sam bodež svojim grudima dok ceo nije nestao u njenim, ta no izme u dojki. Ose ao sam njenu toplu krv kako lipti iz grudi. Trljao sam svoje grudi o njene, a ona zavapi: 'Hajde i ti sa mnom! Do i! Ne pu-

⁵ Parafraza iz prevedenih u nas pri a i intervju a ira kog pisca Abdusetara Nasira; misli se upravo na seksualna lišavanja pod dejstvom arapske tradicije i islamskog zakona.

štaj me da odem sama! Svemir, sa svojom prošloš u, sadašnjoš u i budu noš u beše se sazeo u jednu ta ku pre i posle koje ni ega nije bilo.“) Mada je evropska misao odavno na tragu shvatanja da je suština svih mysticizama jedna te ista⁶, za itaoca arapsko-islamske kulture, ije je ose anje za takve teme bliže površini svesti, ovo taknu e u mi-sti ki doživljaj nosilo je, van svake sumnje, osobit ukus i vanrednu privla nost.

Na kraju romana pripoveda , koji nosi u sebi sve dileme suo avanja dvaju sveto-va, od kojih svaki bolno prepoznaje svoj *alter ego* u onome drugom, pliva ka severnoj obali Nila, obali modernosti, ali na sredini gubi snagu i zapada u košmar. Vodena struja vu e ga ka jugu i ka dnu. Nemo an da stigne na cilj, a uplašen da ne e izdržati ni put natrag, do mesta s kojeg je pošao, zapomaže iz sveg glasa i mi ne znamo ho e li stradati ili preživeti. Preko neba, poput njegove duše, ptice lete k severu i on se polusvesno pita da li su se zaputile negde tu, ili je i njima vreme seobe, posle koje je povratak neizve-stan.

Sezona seobe na sever je roman koji se ne ispušta iz ruku dok se ne pro ita do kraja. Arapski itaoci pro itavaju ga, listom, nekoliko puta u životu. Lik Mustafe Saida je upe atljiv i naveliko hvaljen⁷. Pisac nam majstorski do arava surovost pustinjskog podneblja i ogoljenost sudbine ljudskih bi a koja tu provode vek. Poglavlje o putovanju kamionom do Kartuma pruža nam, poput filma, žive slike borbe s okrutnim suncem („Zemlja oko nas je krug utonuo u fatamorgane“), pra ene tegobnim reminiscencijama („Mi smo narod osu en na propast“; „Ovo je zemlja o aja i poezije“), iza kojih dolazi katarza u vidu freneti ne terevenke pod zvezdama. Život nije lagodan ni u selima uz re-ku, ali ga pitomina, ustaljenost obi aja i poštovanje drevnih zakona ine unekoliko idi-li nim. Scena sedeljke u Hadži-Ahmedovom domu, sa živopisnim likovima etvoro sta-raca i pikantno za injena replikama nezaboravne Bint Madždub, odiše životnom rado-š u, uverljivoš u dijaloga i lako om jezika, prerastaju i u svojevrtan pandan razli nim prezentacijama evropskog poimanja seksualne slobode. Najzad, u završnoj obradi lika Mustafe Saida, Salih na borhesijanski na in koristi jedan, za arapsku književnost dosko-ra nepojmljiv instrument – dokumentarni popis imena mislilaca i knjiga koje je ovaj i-tao. Sugestivna funkcionalnost tog spiska, koji zauzima celu jednu stranu, nije promakla ni kriti arima, ni piš evoj književnoj sabra i, a verujem ni itaocu.

Za ovaj roman Englezi su pisali da je „obrnuta 1001 no “, verovatno misle i na bajkovitu intrigantnost zapleta koji te e unazad, s pri om unutar pri e (tu je i klju od tajanstvene sobe u koju se ne sme u i!), na erotske motive koji igraju ulogu detonatora glavnih zbivanja, uz prisustvo lascivnih slika u meri koju je, u ono vreme, dosezao retko koji svetski roman, ali koju je arapska klasi na literatura i te kako esto dostizala. Edvard Said, koji je do smrti bio, izme u ostaloga, profesor engleske književnosti na ameri kom univerzitetu Kolumbija, kao i Muhamed Dib, profesor komparativne knji-ževnosti na univerzitetu Alberta u Kanadi, ubrajaju *Sezonu seobe na sever* u šest ili se-dam najboljih arapskih romana ikada napisanih, a mnogi arapski pisci, me u kojima je-dan Zekerija Tamir i jedan Abdusetar Nasir, drže da je ovaj Salihov roman uticao na

⁶ Uz neizbežno podse anje na Majstera Ekharta, ovde treba pomenuti i to da su udesni *Dragulji mudrosti* španskog Arapina Ibn Arabija (1165–1240), misti arski traktat koji odnedavna možemo itati u maestral-nom srpskom prevodu Jovana Kuzminca, u Evropi objavljeni u edicijama poput one koja je nosila naziv *The Classics of Western Spirituality*. Ogroman uticaj u zapadnom svetu imao je dah budizma kojim odišu Heseovi romani i, u približno istom smislu, Momova *Oštrica brijala* i Hertlingov *Nimpš ili mirovanje*.

⁷ To ine ak i oni kriti ari, kao dr Šudžaa el Ani, autor zna ajne zbirke eseja pod naslovom *O našoj sa-vremenoj pripovednoj književnosti* (Bagdad 1989, 95–106), koji smatraju da je taj lik nekonzistentan i do-nekle šematski, s obzirom na junakovu cini nu egoisti nost tokom godina života u Engleskoj, gde njego-va destruktivnost kulminira krvavim ubistvom otkrivaju i strukturu zlo ina ke li nosti, nasuprot potonjoj fazi izrazite altruisti nosti i konstruktivnosti, koja se završava njegovim naglim samoubistvom.

razvoj modernog arapskog romana više nego ijedno drugo delo na arapskom jeziku, uklju uju i ona koja su izašla ispod pera Jusufa Idrisa i Nagiba Mahfuza.

Književni opus Tajiba Salih nije obiman, ali pitanja koja ovaj autor postavlja u svojim romanima i poeti nim pri ama prava su pitanja ne samo za doba u kojem su ta dela nastala, ve i danas i osta e aktuelna još dugo. Prva knjiga bila mu je novela *Zejnova ženidba*, koju je najpre objavio u nastavcima 1964, a film koji je prema njoj snimljen dobio je nagradu na festivalu u Kanu 1976. Objavio je i kratak dvodelni roman *Bandaršah* (1972–76.) u kojem su dijalozi na gotovo „ istom“ narodnom jeziku i zbirku kratkih i sasvim kratkih proza pod naslovom *Palma Vada Hamida*. S izuzetkom naslovne pri e iz te zbirke, Salihova dela u nas do sada nisu prevo ena.⁸

Na kraju, u prigodi drugog izdanja *Sezone seobe na sever*, dodaje u i jednu ili dve nove napomene o originalu i prevodu. Arapski izdava i nemaju običaj da svoje knjige opremaju ma kakvim podacima o autoru, a esto ni podacima o mestu, godini i rednom broju izdanja. O pogovorima se, bar kad je re o beletristici, ne može ni sanjati, mada se na kraju mnogih arapskih knjiga nalazi ona tako zgodna strana s naslovom *Od istog autora*, ije su vrline u našem izdavaštvu od pedesetih naovamo zbog ne ega zanemarene. Piraterija caruje i *Sezonu seobe na sever* na arapskom je objavljivao ko god je mogao i kako je mogao i umeo. Svoj prvi primerak kupio sam neke davne prilike u Kairu, izdava je libanski i vrlo poznat, što samo po sebi ne mora biti preporuka, ali je još manje mana. Osim *Sezone*, sve ostale Salihove knjige kupio sam u Kartumu, a objavila ih je meni nepoznata libanska ku a koja ne navodi ni svoju adresu. Ipak, odštampane su solidno, za svaku pohvalu, tim pre što su ti drugi tekstovi dobrim delom na sudanskom dijalektu, a poznato je da je arapsko pismo genijalno osmišljen sistem za pisanje tzv. književnim arapskim jezikom, ali je krajnje nepodesno za beleženje govornog jezika. Uopšte uzev, slovne štamparske greške u arapskim su publikacijama retkost, što je, s obzirom na osobeno tkivo pisma, ravno udu. Ali, delovi re enica i cele re enice kadšto se zature u preštampavanju. Bejrutsko izdanje (D r al- Awda) iz 1981. godine, prema kojem sam uradio ovaj prevod, ozna eno je kao trinaesto. Dva druga, još mla a izdanja, od kojih je jedno kairsko (D r al-Hil l), sadrže gotovo istovetne greške i propuste uo ene u prvopomenutom (me u njima i tri puta ponovljen nedostatak ta kice nad jednim slovom, usled ega se arapski pridev u zna enju *podrugljiv*, atribut izvesnog izraza lica Mustafe Saida, neumesno pretvarao u *aroban*, dok na drugom mestu ta kica viška do neprepoznatljivosti iskrivljuje ime jednog sudanskog plemena, koje sam tek nedavno dešifrovao blagodare i prednostima interneta). Za ranu pojavu *Sezone seobe na sever* na Zapadu zaslužan je Kana anin i kembri ki ak Denis Džonson-Dejvis, najugledniji savremeni prevodilac arapskih dela na engleski jezik. Salih, ije znanje engleskog možda nadilazi i Džonson-Dejvisovo znanje arapskog, dao je ovome 1969. godine autorizaciju na prevod, koji je Džonson-Dejvis verovatno uradio prema prvom izdanju iz 1966. godine.⁹ Stoga sam, na nekoliko mesta na kojima je u arapskom originalu nešto o igledno

⁸ U evidenciji beogradskog Bibliografskog instituta na srpskom postoji prevod samo te jedne Salihove pri e, pa i to iz druge ruke, s engleskog (Nadežda Obradovi). Štaviše, njegovo se ime ni uzgredno ne pominje u knjizi koju je R. Božovi priredio i objavio pod naslovom *Antologija kratke arapske pri e* (*De je novine*, „Bagdala“, Kruševac 1986), mada Salih nesumnjivo spada me u deset u svetu najpoznatijih savremenih arapskih pisaca.

⁹ Prema podacima koje daje Encyclopaedia Britannica, jer ni anglosaksonski prevodioci i izdava i beletristike esto ne mare da u prevedenim knjigama navedu naslov originala i njegov istorijat, pa je to slu aj i s prevodom Salihovog romana (Tayeb Salih: *Season of Migration to the North*. Heinemann 1991). Isti podatak potvr uje i Wail Hassan u knjizi *Tayeb Salih: Culture, History, Memory*, University of Illinois 1998, gde se navodi da je *Sezona* najpre objavljena u dva nastavka u libanskom dvomeseniku *Dijalog* (i w r i), iste godine, u Kairu (D r al-ma rif). Muhamed Dib pak kao prvog izdava a ozna avava poznatu libansku ku u D r al-Adab. U više kriti kih tekstova, uklju uju i doktorsku disertaciju pod naslovom *The*

nedostajalo (bili su to segmenti ne duži od jedne rečenice, već samo dve ili tri rečenice), još u prevodu za prvo izdanje identifikovao takve delove u engleskom prevodu i prevodio ih odatle. U ovom, drugom krugu, našlo se nekoliko novih mesta na kojima sam se priklonio engleskom prevodu, bilo zato što je arapski izvornik tu bio dvosmislen pa je bilo mudro koristiti okolnost da je autor engleskom prevodiocu otkrio šta mu je bilo na umu, bilo zato što su me neki suptilni detalji, skriveni u sintaksi ili uvenoj arapskoj polisemiji, kadšto i u neujednačivim probojima pojedinih regionalizama, u prvom pokušaju zaveli na krivi put – nekoliko takvih i još malo više „običnih“ grešaka bilo se prokrvalo u prvom izdanju¹⁰. Doduše, ni engleski prevod nije bio potpuno lišen opisanog nedostatka u odnosu na moj arapski izvornik, pa sam u takvim slučajevima ostajao veran arapskom tekstu, poštujući činjenicu da Salih nikada nije dao saglasnost da se roman prevodi s ma kog prevoda, pa ni s engleskog. U svakom slučaju, tokom rada na prevodu za prvo izdanje nisam bio u kontaktu s piscem da bih njega lično zamolio za objašnjenja, a srpski prevod se ni danas, kao ni onda, ne bi mogao dati Salihu na autorizaciju.

Može se reći i da je prvo izdanje *Sezone seobe na sever* na srpskom, uprkos svim nedostacima ama kroz koje u nas prolazi knjiga poslednjih godina, naišlo na odličan prijem i popularnost i kritike, i tiraž je relativno brzo iscrpen. Prevodi ove knjige na mnoge jezike u svetu doneli su njenom autoru, uz zasluženu slavu, i spokojnu starost, jer se stalno objavljuju nova i nova izdanja. Prošle godine, dok *Clio* još nije bio doneo odluku da izađe s drugim izdanjem, Salihov roman pojavio se na engleskom u rihu *Pingvinove* džepne knjige, čime se definitivno svrstao u klasiku dela savremene svetske književnosti. Delom i zbog toga, prethodni prevod je od prve do poslednje rečenice podvrgnut minucioznoj reviziji koja je sve vreme oscilovala između arapskog originala i „overenog“ engleskog prevoda. Ne može biti sumnje da je to donelo više poboljšanja u ravni značajnosti i adekvatnosti, a treba se nadati da se nešto slično postiglo i u ravni stila. Napokon, redigovane su i neke fusnote, kao i ovaj mali pogovor, kojemu bi inicijalnu ulogu valjalo da u što skorije vreme zamene ozbiljni kritičari osvrta naših stručnjaka s katedara za svetsku književnost, u čijim programima bi se moralo naći mesta za delo tako značajnog autora kakav je Tajib Salih.

Srpko Leštarić,
Beograd, marta 2005.

roots of consciousness molding the art of Tayyib Salih, New York University 1980, koju je odbranila Catherine Berkley, kao godina prvog izdanja navodi se 1968, bez podatka ko je i gde prvi štampao znameniti Salihov roman. Sigurno je da je drugo izdanje objavljeno u Bejrutu (Džibril- Awda, 1969). Pitanje je i da li piševini autobiografski iskazi zapisani perom Talhe Džibrila (čija je arapska izdanja: *Al ad-darb ma a a - ayyib li : Mal mi min s ra tyya*, Casablanca, 1996 ili 1997), knjiga za koju sam saznao dan ili dva uoči predaje finalnog rukopisa prvog izdanja u štampu, daju jedinstvene odgovore na sva ova pitanja.

¹⁰ Tako je, na primer, iz arapskog teksta nemoguće sa sigurnošću ustanoviti ko otvara vrata u sceni prvog susreta Mustafe Saida i Džin Moris, on ili ona, dok se u engleskom to jasno vidi. Jednako je nevažan (ali prevodilački glavobolan, jer izneverava čitaoca tražeći od njega da poveruje u očiglednu grotesku), primer s vrstom perja u jastucima u Saidovom stanu. Duskoro nisam znao da Sudanci nazivaju labuda istom rečju koja i u Sudanu, kao i u celom arapskom svetu, označava noja, pa sam u prvom prevodu s punim ubeđenjem napisao „nojevo perje“, ne znajući da li da se više odudim Salihu što se namerio da baš tim perjem napuni jastuke, ili Džonson-Dejvisu što je tako grubo omanuo kad je to isto preveo kao „labudovo paperje“.